Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου •
Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
τὸ 1751 • ΠΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ
Γ', Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολο-
γικὸ εἰκονογραφημένο μονόφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
ΛΙΤΗΣ : Προσάψεις καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἐκδόση τῆς
συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ : 'Η
διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouligny - Mabili (τέλη 18ῃ - ἀρχὲς 19ῃ
αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
ξανδρο 'Ησαῖα καὶ τὴς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
λιο στὴ «δεύτερη» ἐκδόση τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
• ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα
τῆς Τεργέστης • ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
τανίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.200](https://doi.org/10.12681/mnimon.200)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ. Ε. (1979). ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 7, 46-59. <https://doi.org/10.12681/mnimon.200>

ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ

Τò εικονογραφημένο μονόφυλλο με χρησμολογικό περιεχόμενο που παρουσιάζεται σχολιασμένο σ' αυτή την εργασία βρίσκεται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, σὲ σύμμεικτο τόμο, που σταχώθηκε στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰ. καὶ φέρει στὴ ράχη του ἐπιγραφή *Parte Veneto Guerre col Turco 1668 al 1717*.¹

Περιγραφή: Μονόφυλλο 0,335×0,260, χαρτί λεπτὸ ἡμιδιάφανο. Ὃπὸ τὴ μία ὄψη χαλκογραφία 0,332×0,228 που περιλαμβάνει ἀριστερὰ ἑλληνικὸ καὶ δεξιὰ ἰταλικὸ κείμενο, χαραγμένα ἀπὸ Ἰταλὸ χαλκογράφο κάτω ἀπὸ ἰταλικὸ τίτλο, που δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι χαράχτηκε ἀπὸ ἄλλο ἀδέξιο χέρι. Δεξιὰ καὶ κάτω πλούσια διακόσμηση. Στὴν πίσω λευκὴ σελίδα χειρόγραφη σημείωση ἀπὸ χέρι δεύτερου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.: *Prophetia*.

*Τὰ κείμενα*²

[Α']

*Χρησμος+ος+ευρεθη εἰς την κωνσταντινούπολιν εἰς μίαν κολωνα μαρμαρίτικην/διὰ ψηφίων γεγραμμενος ὃς ἐσαφηνίσθη παραι τινος ὡς κατωθεν ἄλλοι λέγου/σιν ὅτι εὑρεθησαν ταυτα σημειωμένα εν μαρμάρῳ του ταφου τοῦ ἁγίου κωνσταντινου/και ἐξηγηθη ταυτα ο εν αγιοις πα-
5 τριάρχης σχολάριος*

Τῇ πρωτῇ τῆς ἰνδικτου η/βασίλεια τοῦ ἰσμαηλ ο καλούμενος μωαμετ μέλλει δια να τροπωσει γένος τῶν πα/λαιολογων τὴν ἑπταλοφον κρατησει

1. Biblioteca Marciana Misc. 167. Τò μονόφυλλο ἔχει ἀρ. 33 στὸν τόμο που ἀποτελεῖται ἀπὸ φυλλάδια που ἀναφέρονται στὶς βενετοτουρκικὲς συγκρούσεις αὐτῆς τῆς περιόδου. Στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου παράφυλλα με χειρόγραφο πίνακα τῶν περιεχομένων ἀπὸ χέρι δεύτερου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. Εἰκόνα τοῦ μονόφυλλου βλ. πίν. 1.

2. Διατηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ μονόφυλλου. Χώρισα τὶς λέξεις γιὰ νὰ βγαίνει νόημα γιατί ὁ Ἰταλὸς χαλκογράφος δὲ φαίνεται νὰ ἤξερε ἑλληνικά. Μὲ + . . . + σημείωσα ὑποθετικὴ ἀνάγνωση δυσανάγνωστου σημείου, μὲ [. . .] σημείωσα ἐξοβελιζόμενο γράμμα. Ἐγγραψα μὲ β τὸ εὐδοματίως στὸ τέλος τοῦ Β' κειμένου. Χώρισα σὲ στίχους τὸ Β' κείμενο ἐνῶ δὲν τόλμησα νὰ κάνω τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὸ Α' κείμενο στὶς περιπτώσεις που μπορούσε νὰ γίνει.

- εσωθεν βασιλεύσει ἔθνη πάμπολα κατάρξει/τῇ ὀγδόῃ της ινδικτον πελο-
 πονησον καταρξει τη εννατη τῆς ινδικτον εις τα βορια τα/μέρη μελει
 10 διὰ νὰ στρατευσει τη δεκατη της ινδικτον τους δαλματας τροπώσει και/
 τας νησους ερημώσει μεχρι του εὐξινου ποντου ιστρογειτονας πορθήσει
 παλιν επιστρε/ψει ἔτι χρονον τους δαλματας πολεμον εγηρει μεγα μερικῶς
 τε συντριβῆναι και/τα πληθη και τα φυλλα συνοδεῖ των εσπεριων δια
 θαλάσσης καὶ ξηρᾶς τον πόλεμον / συνάψουν και τον ἰσμαῆλ τροπώσουν το
 15 απογονον αυτου βασιλεύσει ελαττον μικρον/ολιγον τοδε ξανθὸν γενος ἅμα
 μετα των πρακτορων ὄλον ἰσμαῆλ τροπώσουν την επτα/λοφον επαρουν μετα
 των προνομειῶν τότε πολεμον εγειρουν ἔκφυλον ἡγρωμενον μέ/χρι της
 πεμπτέας ὥρας και φωνή βοήσει τριτον στήτε στήτε μετὰ φοβον σπεύ-
 σατε/πολλά σπουδαίως εἰς τα δεξια τα μέρη ἀνδραν εὖρητε γεναιον
 20 θαυμαστον και ρωμα/λαῖον τοῦτον ἔξετε δεσπότην φιλος γὰρ ἐμὸς ὑπάρ-
 χει και αυτὸν παραλαβοντες,/θέλημα ἔμον πληρεῖτε.

*Prophetia ritrovata nella/citta di Costantinopoli scolpita in una/
 colonna di marmore, la quale è stata dichiarata da alcuni come/di
 sotto. Altri dicono questa cosa esser stata ritrovata intagliata nel mar-
 more della sepoltura di / S. Costantino, et essere stata interpretata*
 5 *dal Patriarca San Scolario.*

- Nella prima inditione il Regno d'ismael chiamato Mahomet/
 distuggerà la famiglia de paleologhi, signoreggiara la Città de/sette
 colli, et a quella regnara, et comandara a molte genti. Nell'/Ottava
 inditione acquistara la Morea, ovvero Peloponese. Nella/Nona inditione*
 10 *condura l'essercito nelle parti Settentrionali. Nella/Decima inditione
 scacciara i Popoli della Dalmatia, distruggerà/l'isole sin nel mar
 Maggiore et saccheggara i vicini al Danubio da/poi fra certo tempo
 ritornara in Dalmatia, et solevara una gran/dissima guerra, talche
 particolarmente saranno fracassate le nati/oni et i popoli Occidentali*
 15 *per Mare et per terra, cosi che per/la guerra incominciata sia scac-
 ciato ismael; la cui descendencia/regnerà poco men che poco. Ma
 la generatione bionda insieme/con di Parthi scacciara tutto ismael,
 innalzando la Citta de/setti Colli, insieme confederari. Allhora sara
 accesa una guerra/intestina sin alla quinta hora, et una voce gridarà*
 20 *tre/volte state fermi state fermi ad obedientia affrettate molte/im-
 prese con diligenza. Trovarete alla parte destra un hu/omo generoso,
 meraviglioso, et robusto, questo pigliate per signore/percio che è
 amico mio et cosi si adempira la volonta mia.*

[B']

Ἄτερος Χρησμός:

- Ὁ λέων ὁ σοφώτατος ὁ μέγας αὐτοκράτωρ
 λέγει γὰρ πεν/τε βασιλεῖς ἀπόγονοι τῆς ἄγαρ
 παραχορήσει τοῦ θεοῦ κυρίου τοῦ δεσπότην
 5 τὴν πολὶν βασιλεύσου/σι φημι τὴν Κωνσταντινὸν
 ἔχι αὐτοὺς/τοὺς βασιλεῖς γλυπτοὺς ἐν τῷ κίονι
 καὶ ἐν τῇ χειρᾷ ἔχουσι ξίφη γεγιμνομένα
 καί/οφίς μέγας ἴσταται οὐθ[ρ]ῖος ἐν τῷ μεσῶ
 αὐτῶν τῶν πεντε ἡγεμῶν πολλὰ ηἰρωμένα
 10 πε/ρι τοῦ πεμπτον τε φησιν εὐθέως τέλος λάβει
 καὶ βασιλευσέι χριστιανὸς αὐτὴν παλιν ὠρι/σει
 ὥς καὶ ὁ ἕτερος χρησμός ὁμοία τούτου λέγει
 ὃς ἐν τῷ ταφῷ ἄνωθεν ἐνρέθη/γεγραμμένος
 τοῦ θεοῦ κωνσταντίνου τε καὶ ἦσαν τα στοιχεῖα
 15 αὐτὰ ἐξηγηθήκεν ὁ/θεῖος πατριαρχὴς
 σχολαριὸς ὁ ἅγιος γενναδιὸς ὁ μέγας
 μωαμεθ το ἀπογονὸν ὀλιγον/ βασιλευσέι:
 Εβδοματιοὺς το τέλος τῶν ἰσλαμικῶν ἀποκαλυφθήσεται,
 Δρά/μετε πάντες πρὸς δυσμὰς ἐπταλοφον·
 20 καὶ παλιν ἔξει ἐπταλοφὸς το κράτος.

Altra Profetia.

- Leone il sapientissimo ci grand'imperatore lascio in ricordo,
 che/cinque Re descendent d'Agar, per permissione del Signor iddio,/ *et*
 regnarano nella Citta dico di Constantino con grande essercito *et*/
 potenza; in questa signoregiarano con la sua lancia. Re scolpiti/
 5 nella Colonna, *et* hanno spade ignude nella mano destra, *et* nel/
 mezzo d'essi cinque Capitani stara un gran serpente molto fiero;/
et del quinto dice che verra presto il fine. *Et* un Christiano regna/ra
et mettera i confini ad essa Citta, come appunto dice un altra/Pro-
 fetia di cose simili a queste, la quale fu ritrovata sopra la sepoltura
 10 del Beato Costantino *et* di essa espose alcuni versi il Patriarcha/
 San Scolario, *et* S. Gennadio, il gran Mahomet, *et* la discendentia
 di/lui regnerà poco in sette numeri il fine de gli ismaeliti sara rive-
 lato inviamoci tutti verso l' Occidente alla Città de sette Colli,/che la
 Città de setti Colli havrà di novo l'imperio *et* signoria.

Τὸ Α' κείμενο εἶναι ὁ Χρησμός τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου,
 ἀπὸ τὰ πρὶν γνωστὰ χρησμολογικὰ κείμενα, καθὼς μαρτυροῦν τὰ χειρόγραφα

ἀλλὰ καὶ οἱ ἔντυπες ἐκδόσεις³. Οἱ χρονογραφίαι τῆς Τουρκοκρατίας τυπῶνουν πάντοτε τὸ χρησμὸ αὐτὸ στὸ τέλος τους⁴. Οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζει τὸ Α΄ κείμενο τοῦ μονόφυλλου ἀπὸ τὴν ἄλλη παράδοση δὲν εἶναι μεγάλες. Οἱ πρῶτες 4 ἀράδες, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ εἰσαγωγή, λείπουν ἀπὸ τὶς περισσότερες ἔντυπες ἐκδόσεις καὶ τὰ χειρόγραφα. Δὲν εἶναι ὅμως ἄγνωστες ἀφοῦ π.χ. ὁ Λ. Ἀλλάτιος (1561)⁵ μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ κώδικα μὲ τὸ κείμενο: *Χρησμός ὅσπερ εὗρέθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς μίαν κολώναν μαρμαρίτικην διὰ ψηφίων γεγραμμένος, ὃν ἐξεκαθάρισεν. Ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ταῦτα τὰ γράμματα ἠδρόθησαν σημειωμένα ἐν μαρμάρῳ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐξήγησε ταῦτα ὁ ἐν ἀγίοις πατριάρχης Σχολάριος*. Μιὰ ἄλλη διαφορὰ: *καὶ τας νήσους ἐρημώσει μεχρὶ τοῦ εὗξινου ποταμοῦ ἰστρογειτονας πορθήσει*, μεταφέρεται στὸ κείμενο τοῦ μονοφύλλου ἀπὸ τὴν «πρώτῃ τῆς ἰνδίκτου» στὴ «δεκάτῃ τῆς ἰνδίκτου».

3. Anselmus Bandurius, *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*. τ. I Παρίσι 1711 σ. 184 καὶ Βενετία 21729 σ. 159· ἀπὸ τὴν ἐκδόση αὐτὴ ἀνατυπώθηκε: J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* τ. 160 Παρίσι 1866 σσ. 767 - 774. Π. Δ. Στεφανίτζη, Συλλογὴ διαφορῶν προρρήσεων... Ἀθήνα 1838 σ. 51 - 54. Τὰ εὑρεθέντα γράμματα ἐπὶ τοῦ Τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐρμηνευθέντα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου κατὰ τὸ 1430. Ἐν Ἑρμουπόλει ἐκ τῆς Τυπογραφίας Μ. Π. Πετρίδου 1854, σ. 16· βλ. Philippe Iliou, *Un projet bibliographique d' E. Legrand: La «Bibliographique Hellénique du XIXe siècle», Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher* 22 (1977) σ. 76 ἀρ. 256. Σπυρίδωνος Λάμπρου, Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ΛΘ' κατάλοιπον/Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ρια' κατάλοιπον. Ἐπιμέλεια Κ. Ι. Δουβουνιώτη, *Νέος Ἑλληνορωμῶνων* 19 (1925) 97 - 138. Νίκου Α. Βέη, Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ θρύλου τοῦ «Μαρμαρωμένου βασιλῆως», *Byzantinisch-Neogriechische Jahrbücher* 13 (1937) 203-244 λς'. Ὁ Λάμπρος καὶ ὁ Βέης δίνουν πληροφορίες γιὰ κώδικες ποὺ περιέχουν τὸ Α΄ κείμενο. Στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη εἶδα τοὺς κώδικες *Marc. Gr. IV, 38 (coll 1365)* καὶ *Marc. Gr. VII, 3 (coll. 546)* ποὺ περιέχουν τὸ Α΄ κείμενο· βλ. E. Mioni *Codices Graeci Manuscripti Bibliothecae Divi Marci Venetiarum*, τ. I μέρος II Ρώμη 1967 σ. 227 - 228 καὶ τ. II Ρώμη 1960 σ. 19 - 21. Τὸ Α΄ κείμενο ὑπάρχει καὶ στὸν κώδικα ποὺ παρουσίασε ὁ Α. Μαρκόπουλος, Ἐνα χειρόγραφο ἀπὸ τὸ Μελένικο στὴ Βιβλιοθήκη John Rylands τοῦ Μάντσεστερ (ψευδο-Δωρόθεος, Λέων Στ' ὁ Σοφός), *Μνήμων* 5 (1975) σ. 46. 48. Marcel Bataillon *Mythe et connaissance de la Turquie en Occident au milieu du XVIe siècle, Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Βενετία 1966 σ. 469 ὅπου λόγος γιὰ φυλλάδιο μὲ ἰταλικὴ καὶ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χρησμοῦ τοῦ Τάφου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Α΄ κείμενο) ποὺ τοποθετεῖται μετὰ τὸ 16ο αἰ. Πρβλ. καὶ σημ. 20.

4. Δωροθέου Μονεμβασίας, *Βιβλίον Ἱστορικόν*... Βενετία, Γλυκὺς, 1818 σ. 538-540· ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς 22 γνωστὲς ἐκδόσεις τὸ 1631. Ματθαίου Κιγῆλα, *Νέα Σύνοψις Διαφόρων Ἱστοριῶν*... Βενετία 1637 σ. φκε' - φκς'.

5. Γεωργίου Ἀκροπολίτου, *Χρονικὴ Συγγραφή*... Leone Allatium m... De Georgiorum. Βενετία 1729 μέρος II σ. 147· πρβλ. J.-P. Migne, *Patrologia Graeca* τ. 160 σσ. 769.

Τὸ Β' κείμενο εἶναι Χρησμός «περὶ τοῦ τέλους τῶν Ἰσμηλιτῶν», γνωστός ἀπὸ τὰ Χρησμολόγια⁶. Ἀπὸ τοὺς 28 στίχους ποὺ παραδίδει τὸ Χρησμολόγιο τοῦ Βερολίνου τὸ μονόφυλλο περιλαμβάνει τοὺς στίχους 7 - 22 καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ 3 στίχους παρμένους ἀπὸ ἄλλα χρησμολογικά κείμενα. Εἶναι 3 στίχοι συνθηματικοὶ καὶ ἀσύνδετοι μεταξύ τους ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο.

Εἰκονογράφηση

Τὸ μονόφυλλο κοσμοῦν δύο παραστάσεις· ἡ μία κάτω καὶ ἡ δεύτερη δεξιὰ, ὑψηλῆς τέχνης τοῦ 16ου αἰ., λαμπρὰ χαραγμένες στὸ χαλκό.

Ἡ κάτω παράσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο σύνολα τριῶν μορφῶν, ποὺ τὰ συνδέει ὁ Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου, τὸ σύμβολο τοῦ βενετικοῦ κράτους· πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του ἡ ἐπιγραφή *S. Marcus*, ἐνῶ κάτω ὑπάρχει περίγραμμα ἐπιγραφῆς ποὺ ἴσως εἶχε χαραχτεῖ καὶ ἀποξέστηκε. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πρώτη ἐνδειξη δεύτερης χρήσης τῆς χαλκογραφίας. Σημειῶνω μὲ ἐπιφύλαξη ὅτι δεξιὰ ἀπὸ τὸ περίγραμμα τῆς ἐπιγραφῆς ἀχνοφαίνεται χρονολογία *MDLXX* [= 1570].

Τὸ σύνολο τῶν τριῶν μορφῶν ἀριστερὰ περιστάνει: Τὸ Δόγη τῆς Βενετίας, ποὺ κρατᾷ γυμνωμένο ὄρθιο σπαθί, σημάδι ἐμπόλεμης περιόδου γιὰ τὸ βενετικὸ κράτος (σὲ ἄλλες παραστάσεις τὸ σπαθί κρατᾷ ὁ Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου). Ἡ παράσταση τοῦ *Veneto Principe* εἶναι στὸν τύπο ποὺ δίνει ὁ Vecellio στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.⁷

Ἡ μεσαία μορφή εἶναι ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, *Angelus Michael*, ποὺ στὸ δεξιὸ χέρι κρατᾷ ὁδηγητικὰ τὸν ἐσταυρωμένο Χριστό, ἐνῶ στὸ ἀριστερό του κρατᾷ κλάδο.

Ἡ μορφή δεξιὰ περιστάνει τὸν Τσάρο τῆς Ρωσίας, *Re Ruso*, ποὺ κρατᾷ στὸ ἀριστερό του χέρι τόξο καὶ στὸ δεξιὸ βέλος, ἀλλὰ ἡ μορφή του δὲ μοιάζει μὲ τὶς γνωστὲς παραστάσεις τῶν Ρώσων βασιλέων⁸.

Τόσο ὁ *Veneto Principe* ὅσο καὶ ὁ *Re Ruso* στρέφονται πρὸς τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ ἐτοιμοὶ νὰ δεχτοῦν τὰ κελεύματα τῆς ὁδηγητικῆς ἀποφασιστικῆς του παρουσίας, ἐνῶ ὁ προπορευόμενος Λέων τοῦ ἁγίου Μάρκου ἔχει ἀρπάξει ἀπὸ τὸ ροῦχο τὴ μεσαία μορφή τοῦ δεύτερου δεξιὰ συνόλου, ποὺ παριστάνει τὸ σουλτάνο τῶν Τούρκων, τὸ *Re Selimi*, τραγόμορφο μὲ τὸ τόξο ριγμένο στὸ δεξιὸ ὄμο καὶ στὸ δεξιὸ χέρι βέλος στραμμένο πρὸς τὰ κάτω, σημάδια μάχης ποὺ τέλειωσε. Ἡ μορφή τοῦ *Re Selimi* εἶναι κοντὰ

6. Ὁ Λάμπρος, ὅ.π. σ. 97, 99 δίνει πληροφορίες γιὰ τοὺς κώδικες ποὺ περιέχουν τὸ Β' κείμενο καὶ ἐκδίδει τὸ κείμενο τοῦ χρησμοῦ ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Τορίνου. Ὁ Βέης, ὅ.π. σ. 242 - 244 ἐκδίδει τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Βερολίνου.

7. Cesare Vecellio, *Degli habiti antiqui et moderni di diverse parti del mondo*. Βενετία 1590 καὶ 21598 φ. 77 καὶ 57 ἀντίστοιχα: *Principe o Doge*.

8. Vecellio, στὸ ἴδιο 21598 φ. 283 μιὰ ἐντελὴς διαφορετικὴ μορφή τσάρου.

στο γνωστό τύπο παράστασης τῶν Τούρκων σουλτάνων⁹.

Ἄριστερά καί πίσω ἀπὸ τὸ Re Selimi στέκεται φτερωτός, στεφανωμένος θάνατος μὲ τὸ δρεπάνι στὸ δεξιὸ χέρι, μὲ τὸ ἄριστερό κρατᾷ ὕψωμένη τὴν κλεψύδρα, δικαιολογία τῆς παρουσίας του. Δεξιὰ στέκεται ἔνοπλος θάνατος ποὺ παραλαβαίνει τὸ Re Selimi.

Ἡ ἀναγεννησιακὴ τέχνη ἔδωσε τὰ σύμβολα καὶ ἀρκετὴ ἀπὸ τὴ φρίκη τῆς μπροστὰ στὸ θάνατο γιὰ νὰ εἰκονιστεῖ τὸ τέλος τοῦ σουλτάνου καὶ τῆς βασιλείας του¹⁰.

Στὴ δεξιὰ παράσταση ἔχουμε μιὰ κολώνα μὲ ἅπλὸ κιονόκρανο, χωρισμένη σὲ πέντε ζῶνες μὲ ἀνάγλυφες μορφές. Στὴ βάση τῆς κολώνας ἀνοιχτός τάφος καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπινος σκελετός. Στὴν πρώτη (κάτω) ζώνη τῆς κολώνας τέσσερις βασιλεῖς μὲ ποικίλα στέμματα καὶ γυμνὰ ξίφη, ἐνῶ ἡ ἐπιγραφή στὸ χεῖλος τοῦ παρακειμένου τάφου δίνει τὴν ἐξήγηση, χριστιανοὶ αὐτοκράτορες: *Cristiani Imperatori*. Ἡ ἴδια ἐπιγραφή στὴν κορυφὴ τῆς κολώνας ἀναφέρεται στὶς τρεῖς παρόμοιες μορφές τῆς πέμπτης (ἄνω) ζώνης. Οἱ ἐνδιάμεσες τρεῖς ζῶνες τῆς κολώνας κοσμοῦνται ἀπὸ πέντε μορφές Τούρκων σουλτάνων μὲ γυμνὰ ξίφη, κοντὰ στὸν τύπο τῆς μορφῆς ποὺ εἶδαμε στὴν κάτω παράσταση τῆς χαλκογραφίας. Ἕνα ὄρθιο φίδι μὲ ἀνοιχτὸ στόμα, σημάδι φόβου καὶ θανάτου, εἰκονίζεται ἀνάμεσα στὶς μορφές τῶν σουλτάνων, ἐνῶ δεξιὰ τῆς κολώνας εἶναι χαραγμένο: *Agareni Imperatori*.

Ὁλόκληρη ἡ δεξιὰ παράσταση εἶναι χαραγμένη ὅπως ἀπαιτεῖ ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο χρησμῶν ποὺ ἀναγράφονται καὶ μᾶς παραδίδουν τὰ Χρησμολόγια: χαράζεται ὁ τάφος (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου) ἐνῶ παραλείπεται ἡ μορφή τοῦ ἐξηγητῆ Σχολάριου. Ἡ κολώνα εἶναι εἰκονολογικὰ ὁμοία μὲ τὴν παράσταση τοῦ Χρησμολογίου τοῦ Βερολίνου¹¹.

Χρονολόγηση καὶ χρῆση.

Ὅπως σημείωσα στὴν ἀρχή, ὁ ἔμπειρος βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μαρκιανῆς, τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., κατέταξε τὸ μονόφυλλο στὸν τόμο *Parte*

9. Vecellio, στὸ ἴδιο 1590 φ. 376 καὶ 21598 φ. 358.

10. Alberto Tenenti, *Il senso della morte e l'amore della vita nel Rinascimento* (Francia e Italia) Τορίνο, Einaudi, 1957 καὶ ἀνατύπωση 1977, κυρίως σ. 410 κέξ. καὶ εἰκόνες 1, 15 - 16, 32, 33, 57. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν ἐλληνικὸ χῶρο πληροφορίες καὶ βιβλιογραφία δίνει ὁ Γ. Θ. Ζώρας, Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστροφή, Ἀθήνα 1970, κυρίως σ. 21 κέξ. Σημειῶνω μιὰ παρατήρηση γιὰ τὴν εἰκονογράφηση (ξυλογραφία) τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1564 τοῦ στιχουργήματος «Πένθος θανάτου...» ποὺ παριστάνει θρίαμβο τοῦ θανάτου: ὁμοία ξυλογραφία κοσμεῖ τὸ βιβλίο τοῦ Francesco Petrarca, *Le Rime*, Βενετία 1573. Γιὰ σύγκριση τῶν δύο ξυλογραφιῶν βλ. πρόχειρα Ζώρας, ὁ.π. πίν. ζ', σ. 48 - 50 καὶ Tenenti, ὁ.π. εἰκόνα 32.

11. Βέης, ὁ.π. σ. 221, εἰκ. 1, ὁ τάφος, σ. 241, εἰκ. 10, ἡ κολώνα. Λάμπρος, ὁ.π. σ. 123 δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς κολώνας ὑπάρχει καὶ στὸν κώδικα τοῦ Τορίνου.

Veneto Guerre ocl Turco 1668 al 1717 με αρ. 33 ανάμεσα σε φυλλάδια που αναφέρονται στις βενετοτουρκικές συγκρούσεις της εποχής, πριν από χρονολογημένο φυλλάδιο του 1718.

Ἡ ποιότητα τοῦ χαρτιοῦ συνηγορεῖ σ' αὐτὴ τὴ χρονολόγηση ἀλλὰ τὰ γνωστὰ ἐγγχειρίδια ὕδατοσήμων δὲν περιέχουν τὸ ὕδατόσημο τοῦ μονόφυλλου. Μετὰ ἀπὸ σύγκριση τοῦ ὕδατόσημου αὐτοῦ με ὕδατόσημα χαρτιῶν ποὺ χρησιμοποίησαν τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ., βρῆκα ὅτι ὁμοιο ὕδατόσημο ἔχει καὶ τὸ χαρτὶ ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ χαραχτεῖ τὸ σχέδιο τῆς ναυμαχίας Τούρκων καὶ Βενετῶν στὴν Κέρκυρα τὸ 1716¹². Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ γεννᾷ ἀρκετὰ προβλήματα, ὅπως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια.

Ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία τοῦ μονόφυλλου, ἡ δεξιὰ παράσταση ποὺ παρουσιάζει τὴ μαρμαρένια κολῶνα καὶ τὸν τάφο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶναι μέσα στὴν παράδοση τῶν ἱστορημένων χρησιμολογίων ἀπὸ τὸ 15ο - 16ο αἰ. (κώδικες Τορίνου καὶ Βερολίνου).

Ἡ κάτω παράσταση, με τὶς ἑπτὰ μορφές ποὺ εἰκονίζει, παρουσιάζει τὴ σύναψη μιᾶς συμμαχίας, μιὰ σταυροφορία - πόλεμο ποὺ ἔγινε καὶ τοὺς σκοποὺς τοὺς νὰ πραγματοποιηθοῦνται: ἡ συμμαχία Βενετίας - Ρωσίας ὁδηγημένη ἀπὸ τὶς οὐράνιες δυνάμεις με δύναμη κρούσης τὸ Λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου καταλύει τὴ δύναμη τῶν Τούρκων καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ κάτω κόσμου ἀρπάζουν τὸν Τούρκο σουλτάνο.

Ἀλλὰ ὁ Τούρκος σουλτάνος εἶναι ἐπώνυμος: *Re Selimi*. Κοιτάζοντας τὸν κατάλογο τῶν Τούρκων σουλτάνων βλέπουμε: Σελῆμ Β' (1566 - 1574), Σελῆμ Γ' (1781 - 1807). Ὁ δεῦτερος βέβαια εὐκόλα ἀποκλείεται. Ὁ πρῶτος μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου (1571), στὸ κέντρο μιᾶς περιόδου πνεύματος σταυροφορίας καὶ ἱεροῦ πολέμου καὶ ὅπως σημείωσα προηγουμένως στὸ κάτω μέρος τῆς χαλκογραφίας διαβάζω χρονολογία 1570.

Ἀντίθετα ἡ ἐνεργὸς παρουσία τοῦ τσάρου ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις μιᾶς συμμαχίας κατὰ τῆς Τουρκίας δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς μεταφέρει πρὸ πίσω ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰ.¹³

Οἱ χρονολογίες ποὺ σημειώθηκαν ἀπέχουν μεταξύ τους τουλάχιστον ἕνα αἶώνα. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ διερεῦνησα τὴν παρακάτω ὑπόθεση: ἡ χαλκογραφικὴ πλάκα εἶναι τοῦ 1570 καὶ χαλκογραφίες τῆς χρησιμοποιήθη-

12. *Armata Cristiana e Turca MDCCXVI*, Βενετία 1718 (Biblioteca Marciana a Misc. 167. 35 - 36).

13. Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ὁ Μέγας Πέτρος καὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17 καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 18 αἰ., *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 11 (1969) 247 - 259.

ἐδύπλωσεν ἰσχυρὰς κλίμακας· τοῦ κυροῦ λέξις· ἰωσὴφ δὲ τὸν λέγει
πρὸς τοὺς ἀδελφεοὺς·

14

ἰωσὴφ δὲ τὸν λέγει πρὸς τοὺς ἀδελφεοὺς·

[illegible]

regnara poco men che poi Ma la generatione branda affligge
 co li Paoles scacciara tutto smact innalzando la Città se
 fetti Colli, insieme consideron allora sara accesa una guerra
 catalina sin alla prima hora Et una uoce gridava tre
 volte state fermi state fermi ad obediencia affacciate molte
 imprese con disfigura. Treuante alla parte destra un bu
 no generoso marauiglioso et robusto, questo parlaua per signore,
 uenirde a pome me Et co si adimpra la uoluntà mia.

ALFRED PROFFER

Etone il sapientissima et grand imperatore lafeto in ricordo, che
cinque Re dipendevano d'Agar per permiffione del fignor padio
inquarano nella Città d'ora di C. ghantino co arunde efforcio Et
potenza: in quella Signaregiarano con la fua lancu. Et fclupiti
nella Colonna Et hanno fpede ignude nella mano delfta et del
mazzo Et fcler cinq Capitani fono un gran ferpente molto fiero
Et del quinto dice che uera prefio il fine Et un Chriftiano narra
che uelhora e uenire in quea Città. come appello dice un altro
E refufe di coe panti a quello la quale fa uincua fopra la fepeli
tura del Beato Capicimino. Et d'elfa fpofo alcuni uerfi il Patrone
fuo gielano. Et S. Gerardo il gran mactore. Et la difcendena il
lun regnera poca in fono nomea il fine di quea fymulati fono nue
lato iuramato tutti uerfo l Occidente alla città de fcler Colla
che la Città de fcler Colla haue di nouo l'imperio et fpancora.

Ἰὼν βδερνύων, ὀρίλος αἰ :

αὶ Ἀνὰ χεῖρα πεκνύσσομαι φίλῳ
 καὶ μακροχρόνιος ἴν' φρένα χαλινώσας
 ὡς αἶψα πρέσβυς καὶ πολὺς ἐχέφρων·
 ἐλθὼν δὲ δῖος τῶν λαῶν ἡσέως ἐπ' αἰσώχως
 τοὺς ἀγνοοῦσιν αἰεὶ, σὺν χαρᾷ δένδρος ἀνέλκους :

καὶ περὶ χεῖρας φάσκειν ἐκ χυλίων·
 οὐλοῦν νίκης ἡττώσας τοὺς χαίρας ἀλγέσους·
 καὶ βραβεῖον εἰληφας ἐντέλειαν ἡρώου :

καν στίς παράμονές τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Τὸ τμήμα τῆς χαλκογραφικῆς πλάκας ποὺ παριστάνει τοὺς «συμμάχους» Δόγη καὶ Τσάρο πρέπει νὰ τροποποιήθηκε γιὰ νὰ φτάσει στὴ μορφή ποὺ μᾶς παραδίδει τὸ μονόφυλλο. Ἀποξέστηκε ἐπίσης ἡ χρονολογία ποὺ, ὅπως σημειώθηκε, ὑπῆρχε στὸ κάτω μέρος καθὼς καὶ κάποια ἐπιγραφή ποὺ θὰ ὑπῆρχε στὸ περίγραμμα. Ἡ ἐπιγραφή *Re Selimi* πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Τούρκου σουλτάνου δὲν ἀποξέστηκε γιὰτί ἴσως τὸ *Selimi* εἶχε μεταπέσει σὲ τίτλο ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο σήμαινε τὸ σουλτάνο¹⁴.

Γιὰ τοὺς χρόνους τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου στὴν παράσταση τῶν «συμμάχων» θὰ θέλαμε μιὰ παράσταση τῆς *Sacra Liga*: Βενετία, Βατικανό, Αὐστρο-Ἰσπανία. Μιὰ τέτοια παράσταση συμβολικὴ τῶν τριῶν συμμάχων τῆς *Sacra Liga* μᾶς ἔρχεται ἀπὸ δύο ἱστορημένους κώδικες τοῦ 16ου αἰ.¹⁵ καὶ τὴν ἐντυπὴν ἔκδοση χρησολογίου τῆς *Brescia* τοῦ 1596¹⁶: ἡ παράσταση τοῦ 8ου χρησμοῦ, ποὺ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἱστορημένα χρησμολόγια ξέρομε ὅτι εἰκονίζει τρεῖς σημαίες μὲ ἀπλοὺς σταυροὺς, ἀντικατέστησε ἐδῶ τοὺς ἀπλοὺς σταυροὺς μὲ τὰ σύμβολα τῶν συμμάχων τῆς *Sacra Liga*, τὸ δικέφαλο ἀετὸ (Αὐστρο-Ἰσπανία), τὴν παπικὴ τιάρα (Βατικανό), τὸ Λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου (Βενετία). Βλ. πίνακα 3.

Ἀλλὰ ἡ παράσταση ποὺ εἶναι πολὺ πιὸ κοντὰ στὴν εἰκονογραφία τοῦ μονόφυλλου ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι μιὰ μικρογραφία τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης ποὺ ἱστορήθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Κλόντζα στὸ Χάνδακα τὸ 1591 - 1592¹⁷.

14. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ φυλλαδίου: *Distinto Ravaglio delle Supplicationi, e Digiuni ordinate dal gran Signore in tutto lo Stato Ottomano Ameth Selim Sultano, Imperatore dell'Oriente & Occidente, Signor de Signori...* Βενετία 1687. Τὸ *Selim* συνοδεύει τὸ *Ameth* σὰν τίτλος.

15. Οἱ δύο κώδικες εἶναι: *Marcianus Graecus VII, 3 (coll. 546)*, βλ. *Mioni*, ὁ.π. τ. II σ. 19 - 21 καὶ *Palermitanus I.E.8*, βλ. *A. Daneu - Lattanzi*, *Il codice degli oracoli di Leone della Biblioteca Nazionale di Palermo, Atti dello VIII congresso internazionale di Studi Bizantini* τ. I, Ρώμη 1953 σ. 38. Ἐν εἶναι εὐστοχὴ ἡ διατυπωμένη μὲ ἐπιφύλαξιν προφορικὴ παρατήρηση τοῦ *Boris Fonkic* ὅτι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἴσως τοῦ Ἀντώνιου Ἐπισκοπόπουλου ποὺ τὸν βρίσκουμε στὴ Βενετία τὸ 1568, τότε τὰ χειρόγραφα αὐτὰ γράφτηκαν στὴ Βενετία (καὶ ἴσως ζωγραφίστηκαν ἐκεῖ) πρὶν ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου. (Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Ἐπισκοπόπουλου βλ. *Χ. Γ. Πατρινέλης*, Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 8 - 9 (1958 - 59) 83.

16. *Vaticinium Severi et Leonis Imperatorum, in quo videtur finis Turcatum in praesenti eorum Imperatore, una cum alijs nomullis in hac re Vaticiniis*, Μπρέσια 1596 σ. 48.

17. Ἀθανασίου Δ. Παλιούρα, Ὁ ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540 ci - 1608) καὶ αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ἀθήνα 1977. Οἱ σελίδες ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ: χρονολόγησι κώδικα σ. 67 - 70, περιγραφή τῆς μικρογραφίας σ. 137 καὶ ἡ φωτογραφία τῆς μικρογραφίας τοῦ πίν. 295. Ἄλλη φωτογραφία τῆς ἰδίας μικρογραφίας: *Marc. Gr. VII. 22 (coll. 1466)* φ. 140r, τυπώνεται στὸν πίνακα 2 αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἐργασίας.

Συγκρίνοντας τη μικρογραφία τοῦ Κλόντζα με τὴ χαλκογραφία τοῦ μονόφυλλου μπορούμε νὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Κλόντζας νὰ εἶχε πρότυπό του τὴ χαλκογραφία στὴν πρώτη της μορφή (1570).

Ἀπὸ τὶς διαφορὲς ποὺ παρουσιάζει ἡ μικρογραφία τοῦ Κλόντζα ἀπὸ τὸ πρότυπό της σημειώνω τὴν πόλη ποὺ ὑπάρχει στὸ βάθος με ὑπερασπιστὲς στρατιῶτες στὰ τεῖχη της. Ἀνάλογη παράσταση βρίσκουμε καὶ στὸ βάθος τῆς μικρογραφίας, με τὴ μαρμαρένια κολώνα, στὸ Χρησμολόγιο τοῦ Βερολίνου¹⁸.

Ὁ Κλόντζας ζωγραφίζει τὶς μορφὲς ἀνάστροφα καὶ τὶς συμπτύσσει, ἀφοῦ ὁ ᾧρος ποὺ διαθέτει εἶναι μικρότερος ἀπὸ τὰ 2/3 τῆς χαλκογραφίας, παραλείποντας καὶ τὶς ἐπιγραφὰς γύρω ἀπὸ τὰ πρόσωπα. Ἐτσι ἐπεξηγηματικὴ μένει μόνο ἡ ἐπιγραφή: *Ἐδῶ πληρώνεται ὁ χορησμός, τοῦ κυροῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ὅπου λέγει περὶ τοῦ Σελήμ: (ἄνω) Ὡς ἐν βραχὺ γὰρ εὐτυχῆσεις τοῦ κράτους. (κάτω).*

Ἡ χρονολογημένη (1591 - 1592) μικρογραφία τοῦ Κλόντζα τοποθετημένη στὸ χειρόγραφό του ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου μᾶς ἐπιτρέπει, ἀφοῦ θεωρήσαμε ὅτι ἔχει πρότυπο τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς χαλκογραφίας τοῦ μονόφυλλου, νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ χαλκογραφία τοῦ 1570 κυκλοφόρησε καὶ ἓνα ἀντίτυπό της ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Κλόντζα στὸ Χάνδακα. Παρόλο ποὺ πέρασαν εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ὡς τὴν ὥρα ποὺ ὁ ζωγράφος ἐτοιμάζει τὸ χειρόγραφό του, ὁ Κλόντζας ἀντιγράφει τὴ χαλκογραφία ποὺ εὐαγγελιζόταν τὸ τέλος τοῦ σουλτάνου Σελήμ κατὰ τοὺς χρησμούς. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν ἔγινε καὶ τὸ ἤξερε καλὰ ὁ «χρονογράφος» Κλόντζας ποὺ εἰκονίζει καὶ τὴ συνθήκη Βενετίας - Σελήμ στὸ μεθεπόμενο φύλλο τοῦ χειρογράφου του. Ἐδῶ ἔχουμε ἓνα καλὸ παράδειγμα γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐνσωματώνονται στὴν παράδοση τῶν χρησμῶν καὶ οἱ ἐρμηνεῖες τους, ἔστω καὶ ἂν διαφεύστηκαν ἀπὸ τὰ γεγονότα.

Ἀλλὰ ἡ χρῆση τῶν χρησμῶν (καὶ τῶν οἰωνῶν) τὴν ἐποχὴ τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου μᾶς εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλου μαρτυρημένη: Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1570 διαδίδεται στὸ Μιλάνο ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μειζότερο ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τριῶν ἡλίων στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ σήμαιναν, λέει, ὅτι ὁ Φίλιππος Β' τῆς Ἰσπανίας θὰ γίνῃ αὐτοκράτορας Ἑλλάδας καὶ Τραπεζούντας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ διαδίδεται στὴ Νάπολη ὅτι οἱ τρεῖς σταυροὶ ποὺ ἐμφανίστηκαν πάνω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σημαίνουν τὸ τέλος τῆς βασιλείας τῶν Τούρκων καὶ ὁ G. F. Camozio φροντίζει νὰ τυπωθεῖ καὶ νὰ κυκλοφορήσῃ χαλκογραφία με ἀναπαράσταση τοῦ φαινομένου,

18. Βέης, δ.π. σ. 241, εἰκ. 10.

γιά τὸ ἰταλικό κοινό¹⁹.

Χρησμοὶ λοιπὸν γιὰ τοὺς Ἑλλήνες, γιὰ τοὺς Βενετούς, τοὺς Ἰταλοὺς, γιὰ τοὺς Δυτικούς. Ἡ χαλκογραφία τοῦ Camozio, ποὺ εἶδαμε προηγουμένως, ἔγινε γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς, τὸ μονόφυλλο, ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, γιὰ τοὺς Ἑλλήνες καὶ τοὺς Βενετούς, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Δυτικούς συγχρόνως²⁰. Καὶ αὐτὸ γινόταν μέσα στὶς κανονικότητες τῶν Χρησμολογίων: ἑλληνικά καὶ λατινικά ἢ ἰταλικά, Ἑλλήνες καὶ ξένοι οἱ κτήτορες, οἱ χρήστες, οἱ ἀντιγραφεῖς. Καὶ ὁ 16ος αἰ. ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Οἱ Δυτικοὶ ζοῦν μὲ τὸ «φόβο τῆς Τουρκίας» καὶ ὄχι ἀδικαιολόγητα ἀφοῦ τὴν εἶδαν νὰ φτάνει μπροστὰ στὴ Βιέννη. Ἀντιστάθμισμα σ' αὐτὸ τὸ φόβο ἔρχονται οἱ προφητεῖες καὶ οἱ χρησμοί: ἐνόσω ἡ τουρκικὴ δύναμη - ἀπειλὴ μεγαλώνει, πληθύνεται καὶ ἐντείνεται ἡ διάδοση τῶν χρησμῶν καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τους, ποὺ μιλοῦν γιὰ τὴν κατάλυση τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας²¹.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ὑπόδουλοι λαοὶ τῆς διαλυμένης Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ ἡ κατάλυσή της δὲ σήμανε καὶ τὴ ρῆξη τῆς ἰδεολογικῆς συνέχειας καὶ τῆς πίστεως ὅτι ἡ πτώση τοῦ Βυζαντίου στοὺς Τούρκους ἔγινε «θεῖα βουλήσει», εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἀσπαστοῦν τὴν ἰδέα μιᾶς ἀναγέννησης τῆς Χριστιανικῆς βασιλείας καὶ πάλι «θεῖα βουλήσει» μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς σταυροφορίας τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Δύσης²².

Στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καὶ τῶν συλλογικῶν συμπεριφορῶν στὴ Δύση καὶ στὴν Ἀνατολή, οἱ συγκεκριμένες ἱστορικὲς ἐμπειρίες προσδιορίζουν τὴν ἐκλεκτικὴ καὶ ἰδιόμορφη χρῆση τῶν Χρησμῶν. Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου εἶναι ἓνα παράδειγμα.

19. Γιὰ τοὺς χρησμούς, τοὺς οἰωνούς, τὰ προγνώστικα καὶ τὶς εἰδήσεις, ποὺ κυκλοφοροῦσαν τὶς παραμονὲς τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου βλ. I. K. Xασιώτη, Οἱ Ἑλλήνες στὶς παραμονὲς τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου. Θεσσαλονίκη 1970 σ. 196 - 197 καὶ εἰκ. 24. Τοῦ Ἰδίου, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ἰσπανῶν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Θεσσαλονίκη 1969 σ. 18 - 19.

20. Τὸ φυλλάδιο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης «*New Relation eines Pronostici*» ποὺ πρέπει νὰ τυπώθηκε μετὰ τὸ 16ο αἰ., (ἀναφέρεται στὴ μελέτῃ τοῦ M. Bataillon ὁ.π. σ. 469 καὶ τώρα τὸ γνωρίζω καὶ ἀπὸ μικροταινία), δὲν εἶναι ἁπλῶς μετάφραση στὰ ἰταλικά καὶ στὰ γερμανικά τοῦ χρησμοῦ τοῦ τάφου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (τὸ Α' κείμενο τοῦ μονόφυλλου). Ἴσως γιὰ νὰ πείσει περισσότερο ὅτι εἶναι ἀποκρυπτογραφημένη προφητεία σημειώνει διὰστικα (ὅπως γίνεται καὶ στὸν πρωτότυπο ἑλληνικό χρησμὸ) καὶ τὴν κρυπτογραφημένη μορφή τοῦ χρησμοῦ (οἱ λέξεις μὲ τὰ κυριότερα σύμφωνα, χωρὶς τὰ περισσότερα φωνήεντά τους) στὴν ἰταλικὴ καὶ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα, σὰ νὰ βρέθηκε ἰταλικά ἢ γερμανικά χαραγμένος στὸν Τάφο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

21. M. Bataillon, ὁ.π. σ. 451 - 470.

22. Héléne Arhweiler, L'ideologie Politique de l'empire byzantin. Παρίσι 1975 σ. 119 - 128 καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση Τούλας Δρακοπούλου: Ἑλένης Γλύκα-ντζη-Ἀρβελέρ, Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἀθήνα 1977 σ. 137 - 147. Ἀ.π. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. 3 Θεσσαλονίκη 1968 σ. 96 - 102.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὸ μονόφυλλο ὅπως μᾶς παραδόθηκε καὶ στὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ χρονολογήσαμε: τέλη 17ου - ἀρχὲς 18ου αἰ.

Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ θὰ μπορούσε συμβατικὰ νὰ ὀριοθετηθεῖ ἀπὸ τὶς χρονολογίες 1684 καὶ 1718. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ γεγονότα σὲ τούτῃ τὴν ἐργασία, τὸ 1684 εἶναι ἡ χρονιά ποὺ ἐκπρὼσωποι τοῦ Πάπα, τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πολωνίας καὶ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας ὑπογράφουν στὸ Linz τῆς Αὐστρίας ἐπιθετικὴ καὶ ἀμυντικὴ συμφωνία κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς τουρκικῆς παρουσίας μπροστὰ στὴ Βιέννη, γιὰ δευτέρη φορά, τὸν προηγούμενο χρόνο. Δυὸ χρόνια μετὰ στὴ συμμαχία θὰ μπεῖ καὶ ὁ Τσάρος τῆς Ρωσίας. Ἡ συμμαχία αὐτὴ ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Ἱερὸς συνασπισμὸς τοῦ Linz» θὰ ζήσει, περισσότερο σὰν ἰδέα καὶ ὄχι πάντα σὰν πρακτικὴ, — ἰδιαίτερα ἀπὸ πλευρᾶς Ρωσίας — μέχρι τὴ συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718), δηλαδὴ σὲ ὁλόκληρη τὴν περίοδο ποὺ οἱ συγκρούσεις Βενετῶν καὶ Τούρκων στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καταλήγουν σὲ καθοριστικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν ἀλλὰ καὶ τὴν τύχη τῶν υποδούλων Ἑλλήνων²³.

Θεωρήσαμε ὅτι τὸ δίγλωσσο μονόφυλλο ἀπευθύνεται στὸ βενετικὸ κοινὸ καθὼς καὶ στοὺς Ἕλληνες ποὺ ἔχουν κάθε μορφῆς σχέση μετὰ τὴ Βενετία. Ἀνιχνεύοντας τοὺς ὅρους ποὺ θὰ συναντήσῃ τὸ μονόφυλλο, ὅταν θὰ φτάσῃ στοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμούς, ἴσως πρέπει νὰ θεωρήσουμε καλὸ δείκτη τὸ τί φρονοῦσαν οἱ Ἕλληνες, ποὺ ζοῦσαν στὴ Βενετία, γιὰ τὴ ρωσικὴ παρουσία στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ μάλιστα γιὰ μιὰ βενετορωσικὴ συμμαχία.

Σημειῶνω τέσσερις μαρτυρίες:

1. «Ἡ Ναυτικὴ νίκη ὅπου ἐγένηκε ἀπὸ τὸν στόλον τῆς γαληνοτάτης πολιτείας τῶν Ἑνετῶν, ἐξαρχευνοντας Ἀλοῦξιος δεύτερος ὁ Μοτζενίκος, ἐναντίον εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος ἀχνα'. Πρὸς τὸν ὑψηλότετον ἐνδοξότατον φιλόχριστον ἡγεμόνα τῆς Ρωσίας Ζηρόβιον Ἐχμηλίσκη». Στὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ δεκαεξασέλιδου φυλλαδίου²⁴ ποὺ τυπώθηκε στὴ Βενετία μὲ αὐτὸ τὸν τίτλο σημειώνονται καὶ τὰ παρακάτω προτρεπτικά: «[...] νὰ τὴν ἐλευθερώσετε [τὴν Ἑλλάδα] ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν μεγάλην τοῦ δεινοτάτου τυράννου, ὁ ὁποῖος αὐτὴν, ποῦ ἐστάθηκεν ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸ φῶς, τὴν ἡμαύρωσε καὶ ὀλίγο λείπει καὶ τὴν πίστιν ἠφάνισε. Διὰ τοῦτο τὴν προσφέρνω ἔμπροσθέν σου ἀκκουμπισμένην εἰς τὴν σημαίαν

23. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΑ' Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1975 σ. 16 - 51.

24. E. Legend, Bibliographie Hellénique, XVII αἰ., τ. II ἀρ. 400 σ. 52 - 55 ὅπου δημοσιεύεται περιγραφή καὶ ὁ πρόλογος τοῦ φυλλαδίου. Πρβλ. καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. Ι' Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1974 σ. 349 ὅπου πληροφορίες γιὰ τὰ περιγραφόμενα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο γεγονότα.

σου και εις την ανδρείαν σου με τὸ γενναῖον συμβολὸν σου· διατὶ εἰς ἄλλον δὲν ἔχει βαλμένην τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας της παρὰ ὕστερα ἀπὸ τὸν θεὸν εἰς ἐσένα και εἰς τὸ ισχυρότατον γένος τῶν Ρώσων, διὰ νὰ τὴν κάμης νὰ φανῇ παλιν βασίλισσα ὡς ἦτον εἰς τὸν καιρὸν Ἀλεξάνδρου καὶ Κωνσταντίνου τῶν μεγάλων τῆς οἰκουμένης μοναρχῶν, τῶν ὁποίων εἰς τὲς ἀνδραγαθίες και εἰς τὲς ἀρετὲς εἶσαι μιμητὴς ἀκριβέστατος».

2. «Θρίαμβος κατὰ τῆς τῶν Τουρκῶν βασιλείας, ἥτοι λόγος παραθαροντικὸς πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ ἀήττητον βασιλέα τῆς Μοσκοβίας, Κύριον Ἀλέξιον Μιχαηλοβίτζην, ἐκδοθεὶς παρὰ Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητὸς [...]. Γράφει ὁ Γεράσιμος Βλάχος πρὸς τὸν τσάρο Ἀλέξιο «ἐν ταῖς κλειναῖς Βενεταῖαις, κατὰ τὸ αχρὺ ἔτος» καὶ τὸν προτρέπει: «παραθαρούνων τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ράδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χορήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας». Προσθέτω καὶ τὴ σημείωση τοῦ Kaisάριου Δαπόντε: «τοῦτος δὲ ὁ ἀνωτέρω θρίαμβος ἔγινε [...] προτροπῇ τῆς κλεινῆς ἀριστοκρατίας τῶν Βενετζάνων τὸν δωδέκατον χρόνον, ὅταν ἐπολεμεῖτο ἡ Κρήτη ἀπὸ τοὺς Τούρκους».²⁵

3. Ἀπειλεῖται ἡ Ὁρθοδοξία ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Μελέτιου Τυπάλδου στὴ Βενετία καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς ἐκεῖ Ἀδελφότητος στρέφονται πρὸς τὸ Μεγάλο Πέτρο τῆς Ρωσίας, στὸν ὁμόδοξο, ποὺ τοὺς πατέρες του μνημονεύουν στὴν «Παρρησία»²⁶ τῆς ἐκκλησίας τους, γιὰ νὰ προστατέψει τὴν κοινὴ πίστη καὶ ἐκεῖνος γράφει γι' αὐτὸ στὴ Βενετικὴ Σύγκλητο (7 Δεκεμβρίου 1710)²⁷.

4. Ἡ Πελοπόννησος ἔχει πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ποὺ ἀπειλεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο, γράφει ὁ ἔμπορος Μπερνάρδος Μάκολας (25 Σεπτεμβρίου 1715) πρὸς τὸν ὁμότεχνό του στὴ Βενετία Γεώργιο Μέλο: «*Ἡμεῖς ἐρισολβέσαμεν νὰ σταθοῦμεν ἐδῶ ἐτοῦτον τὸν χειμῶνα νὰ εἰδοῦμεν, πῶς θέλουν τρέξει τὰ πράγματα καὶ μάλιστα ὅπου γράφουν ἀπὸ αὐτοῦ πολλοί, πῶς ὁ ἡμπερατόρος βεβαιώτατα τὴν ἐρχομένην καμπανίαν θέλει εἶναι μετὰ τὸν πρῆγγιπέ μας καὶ θέλει ἀκολουθήσει καὶ ὁ Μοσχόβος καὶ Πολάκος καὶ ὁ Θεὸς νὰ βοηθήσει τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν*».²⁸

25. Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη τ. Γ' Βενετία 1872 σ. 141 - 142 καὶ Β. Ν. Τατάκη, Γεράσιμος Βλάχος ὁ Κρῆς (1605/7 - 1685) Φιλόσοφος, Θεολόγος, Φιλολόγος. Βενετία 1973 σ. 12, 39 - 40.

26. Ἐλένη Δ. Κακουλίδη, Κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν Χειρογράφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 8 (1971) 260 - 62 γχφ ἀρ. 15 φ. 2ν: «Μοσχοβία. Εἰς ἀένανον μνήμην τῶν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένων ἀειμνήστων βασιλέων καὶ πατριαρχῶν [...].».

27. Ἰωάννου Βελούδη, Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, Ἱστορικὸν Ὑπόμνημα. Βενετία 21893 σ. 88.

28. Εὐτυχίας Δ. Λιάτα, Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τ' Ἀναπλίου στοὺς Τούρκους (9 Ἰούλη 1715), *Μνήμων* 5 (1975) 135.

•Η ναυμαχία που θα γίνει στην Κέρκυρα τον επόμενο χρόνο με αντιπάλους τους Βενετούς και τους Τούρκους διατηρεί τη σφραγίδα του συμμαχικού θρησκευτικού πολέμου: *Armata Cristiana - Armata Turca*²⁹.

Είδαμε μαρτυρίες για την ψυχολογία και τις συμπεριφορές των Ελλήνων της Βενετίας απέναντι στη Ρωσία στα τέλη του 17ου αϊ. και στις αρχές του 18ου αϊ. Αναζητώντας όμοιες μαρτυρίες στον ευρύτερο ελληνικό κόσμο θα βρούμε και εκκλήσεις Ελλήνων προς τη Ρωσία για απελευθερωτική επέμβαση, και έκδηλωση λατρείας των υποδούλων και εκκλησιαστικές κυρίως σχέσεις. Από την άλλη πλευρά ο Μέγας Πέτρος με υπόμνημά του στις 6 Ιανουαρίου 1711 δηλώνει ότι η Ρωσία δε θα μείνει αδιάφορη μπροστά στα δεινά των Ελλήνων και των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής³⁰.

Αυτό το κλίμα θα βρεί το χρησμολογικό μονόφυλλο, όταν θα κυκλοφορήσει. Η Βενετία μπροστά στη γυμνή από περιεχόμενο ιδέα και πράξη μιας Δυτικής σταυροφορίας κατά των Τούρκων και πιεσμένη από το φόβο ότι θα χαθούν και τα τελευταία ερείσματά της στην Ανατολή, θα ονομάσει *Re Ruso* την εικόνα του παλιού συμμάχου ευρωπαίου αυτοκράτορα του 1570 έναντιον του ίδιου έχθρου, του Τούρκου σουλτάνου, που το δρεπάνι του εικονιζόμενου θανάτου δε στάθηκε ικανό να τον εξαφανίσει σαν ιδέα και πράξη της τουρκικής αυτοκρατορίας. Για άλλη μια φορά ο «φόβος Τουρκίας» αναγκάζει μια δυτική δύναμη να «προφητέψει» με τους χρησμούς το τέλος των Αγαρηνών, ακριβώς στην τομή επιδιωκόμενου και αναμενόμενου.

Το χρησμολογικό μονόφυλλο που εξετάσαμε μάς επέτρεψε να σημειώσουμε δύο χρήσεις του σε ιστορικές στιγμές που απέχουν μεταξύ τους 100 - 150 χρόνια (1570 - αρχές 18ου αϊ.). Αναχνεύοντας τις πηγές των κειμένων του μονόφυλλου και της δεξιάς παράστασής του γυρίσαμε τουλάχιστο 100 χρόνια πίσω (15ος αϊ., χρησμολόγιο Βερολίνου). Σημειώσαμε επίσης ότι ο Γεώργιος Κλόντζας ενσωμάτωσε στον κώδικά του το χρησμό με τη διαφυσμένη από τα γεγονότα έρμηνεία του.

Συσχετίζοντας τις διαπιστώσεις αυτές με τα συμπεράσματα της έρευνας για τους χρησμούς³¹ ως σημειώσουμε ότι τα χρησμολογικά κείμενα έμειναν

29. *Armata Cristiana e Turca MDCCXVI*. Βενετία 1718.

30. Βακαλοπούλου, 'Ο Μέγας Πέτρος δ.π.

31. Από τη σειρά των μελετών και των άρθρων που υπάρχουν για τους χρησμούς θα μπορούσε κανείς να οδηγηθεί στα προβλήματα με τις μελέτες του Ν. Βέη και του C. Mango. Εκτός από τις βιβλιογραφικές ενδείξεις που σημειώνονται σ' αυτή την εργασία, οδηγητικές ενδείξεις βλ. 'Αθανασίου Φ. Μαρκόπουλου, 'Η χρονολογία του Ψευδοσυμεών και οι πηγές της. 'Ιωάννινα 1978 σ. 158 - 159. Για τις απόψεις που διατυπώνονται εδώ πρβλ. 'Αλέξης Πολίτης, 'Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του 'Αγαθαγγέλου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο, 'Ο 'Ερανιστής 7 (1969) 176 - 177.

σχεδὸν ἀμετάβλητα στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τους καὶ οἱ ἐκδότες, οἱ ἀντιγραφεῖς ἢ οἱ ἐρμηνευτές τους δὲ βρέθηκαν ἀναγκασμένοι νὰ τὰ προσαρμόζουν ἀνάλογα μὲ τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις ἢ τὶς ἰδεολογικὲς τροπές: τὸ μαγικό, τὸ ἀνερμήνευτα ἢ πολυερμήνευτα προφητικό, τὸ δυσνόητο συντηροῦν τὴ μυστικοπάθεια καὶ γίνονται μοχλὸς γιὰ τὴ διάδοση καὶ τὴ λειτουργία μιᾶς ἰδεολογίας στὸ συλλογικὸ σῶμα. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτὴ ἔρχεται νὰ δράσει καὶ ἡ εἰκονογράφηση τῶν χρησμολογικῶν κειμένων, περισσότερο ἢ λιγότερο φειδωλὴ σὲ πραγματικὰ στοιχεῖα, πλούσια ἢ μὲ μεγάλη ἀφαίρεση, ἀπλοϊκὸ σκίτσο ἢ ὑψηλὴ τέχνη.

Ἐξειδικεύοντας τὴν ἀναφορὰ στοὺς τουρκοκρατούμενους ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς Ἐκκλησίας, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι δὲν ἦταν δύσκολο νὰ πειστοῦν σὲ μιὰ ἐρμηνεία τῶν χρησμῶν ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ἀντισταθμιστικὴ στὴν πραγματικότητα τῆς ἐμπειρίας τους καὶ παραπληρωματικὴ στὸ συναισθηματικὸ τους κόσμο: ἡ ἐπαγγελόμενη σταυροφορία ἔρχεται νὰ δράσει ἐξισορροπητικὰ καθὼς προμηνύει τὴν κατάλυση τοῦ κράτους τῶν Ἀγαρηνῶν, ποὺ ἔγιναν ἄλλοτε «θεία βουλήσει» φορέας τῆς «δικαίας τιμωρίας» τοῦ «χριστιανικοῦ πληρώματος» «διὰ τὰς ἁμαρτίας του».

Ἡ ἀποτελεσματικότητά τοῦ χρησμολογικοῦ μονόφυλλου, πέρα ἀπὸ τοὺς γενικοὺς ὅρους λειτουργίας τῶν χρησμῶν στὸ συλλογικὸ σῶμα, στηρίζεται καὶ σὲ μιὰ κρυφὴ ἰσορροπία στατικοῦ καὶ δυναμικοῦ, χρησμοῦ καὶ ἐρμηνείας. Τὸ στατικὸ στὸ μονόφυλλο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὴ δεξιὰ παράσταση: ἡ ἱερότητα καὶ ἡ αὐθεντικότητά τοῦ παραδομένου, τοῦ αἰώνιου ποὺ περιμένει τὸν αἰσθαντικὸ ἐρμηνευτὴ. Τὸ δυναμικὸ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν κάτω παράσταση τῶν 7 μορφῶν ποὺ παρουσιάζει ἅμεσα καὶ ἐποπτικὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς προφητείας καὶ τὴν προφητεία νὰ πραγματοποιεῖται.

Κέντρο Νεοεῴληνικῶν Ἑρευνῶν / Ε.Ι.Ε.